

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування

Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ
СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Спеціальність 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувача першого
(бакалаврського) рівня вищої
освіти, групи П-46
Сторожа Василя Васильовича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук,
доцент
Свідерська Галина Мирославівна

РЕЦЕЗЕНТ:
кандидат психологічних наук,
доцент
Вовк Валентина Олегівна

Тернопіль – 2026

АНОТАЦІЯ

Сторож В.В. Психологічні особливості релігійних уявлень сучасних студентів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» зі спеціальності 053 Психологія. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2026. 62 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено психологічні особливості релігійних уявлень сучасних студентів. Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння релігійних уявлень у психологічній науці, розкрито сутність релігійних уявлень як багаторівневого психологічного утворення та визначено психологічні чинники їх формування у студентському віці. На основі результатів емпіричного дослідження розроблено програму психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів.

Ключові слова: релігійні уявлення, студентська молодь, релігійна орієнтація, світоглядна гармонізація, психологічна підтримка.

ABSTRACT

Storozh V. Psychological Features of Religious Beliefs among Contemporary Students. Bachelor's thesis for the BA degree in the specialty 053 Psychology. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2026. 62 p.

This thesis examines the psychological characteristics of contemporary students' religious beliefs. It presents a theoretical analysis of scholarly approaches to understanding religious beliefs in psychology, explores the nature of religious beliefs as a multilevel psychological construct, and identifies the psychological factors influencing their formation during college years. Based on the results of the empirical study, a program for the psychological support and development of worldview harmonization among students was developed.

Keywords: religious beliefs, college students, religious orientation, worldview harmonization, psychological support.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	
1.1 Поняття релігійних уявлень у психологічній науці.....	7
1.2 Психологічні чинники формування релігійних уявлень студентської молоді.....	15
1.3 Вплив соціального середовища, цінностей та сучасних трансформацій на релігійність студентів.....	22
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ.....	30
2.1 Організація, база та методи емпіричного дослідження.....	30
2.2 Аналіз результатів дослідження релігійних уявлень студентської молоді.....	37
2.3 Програма психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів.....	48
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. Розвиток українського суспільства характеризується глибокими соціальними, культурними та світоглядними трансформаціями, що безпосередньо впливають на систему цінностей молодого покоління. В умовах нестабільності, інформаційної перенасиченості, воєнних викликів та переосмислення духовних орієнтирів особливої значущості набуває проблема формування релігійних уявлень студентської молоді. Саме студентський вік є періодом активного становлення світогляду, пошуку життєвих сенсів, моральних орієнтирів та власної ідентичності. У цей період релігійні уявлення можуть виконувати не лише духовну, а й психологічну функцію, сприяючи внутрішній стабільності особистості, формуванню ціннісних установок і способів інтерпретації життєвих подій.

Проблематика релігійності та релігійних уявлень посідає важливе місце у сучасній психологічній науці. Релігійність сьогодні розглядається не лише як форма духовного досвіду, а як складний психологічний феномен, пов'язаний із системою цінностей, емоційною сферою, особливостями самосвідомості, міжособистісної взаємодії та соціальної адаптації особистості. У сучасних умовах світогляд студентської молоді формується під впливом цифрового інформаційного простору, соціальних змін, культурної глобалізації та трансформації традиційних духовних орієнтирів. Це зумовлює зміну характеру релігійних уявлень, їх індивідуалізацію та поєднання традиційних і сучасних форм духовності.

Особливої уваги потребує психологічний аспект релігійних уявлень студентів, оскільки вони можуть впливати на емоційний стан особистості, рівень психологічної стійкості, систему моральних цінностей, ставлення до себе та інших людей. Водночас недостатньо вивченими залишаються психологічні особливості релігійних уявлень саме сучасної студентської молоді в умовах суспільних змін та кризових явищ.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю психологічного осмислення ролі релігійних уявлень у процесі особистісного розвитку молоді, формування толерантності, моральної відповідальності та внутрішньої гармонії. З огляду на це дослідження психологічних особливостей релігійних уявлень сучасних студентів є важливим як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

Об'єкт дослідження – релігійні уявлення студентської молоді.

Предмет дослідження – психологічні особливості релігійних уявлень сучасних студентів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості релігійних уявлень сучасних студентів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати наукові підходи до розуміння релігійних уявлень у психології;
- визначити психологічні чинники формування релігійних уявлень студентської молоді;
- дослідити вплив соціального середовища та ціннісних орієнтацій на релігійність студентів;
- провести емпіричне дослідження психологічних особливостей релігійних уявлень сучасних студентів;
- здійснити аналіз отриманих результатів дослідження;
- розробити програму психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети та завдань було використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження. Теоретичні методи – аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури – застосовувалися для визначення сутності релігійних уявлень та психологічних підходів до їх вивчення. Серед емпіричних методів використано анкетування та психодіагностичне тестування із застосуванням Шкали релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Росса (Religious Orientation Scale), що дало змогу дослідити

особливості релігійних уявлень, рівень внутрішньої та зовнішньої релігійної орієнтації студентської молоді, а також Дюкського релігійного індексу (Duke University Religion Index, DUREL) Г. Кеніга, який дозволив додатково виміряти рівень організаційної релігійної активності (участь у богослужіннях), неорганізованої релігійної активності (приватна молитва, самостійне читання) та суб'єктивної внутрішньої релігійності студентів.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. У дослідженні взяли участь 40 студентів різних спеціальностей віком від 18 до 23 років.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні уявлень про психологічні особливості релігійних уявлень сучасної студентської молоді в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. У роботі уточнено психологічні чинники, що впливають на формування релігійних уявлень студентів, а також визначено особливості взаємозв'язку релігійності зі світоглядними та ціннісними орієнтаціями молоді.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дослідження у практичній діяльності психологів закладів вищої освіти, кураторів академічних груп, соціальних педагогів та фахівців психологічної служби. Розроблена програма психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів може бути використана у роботі зі студентською молоддю з метою формування толерантності, розвитку рефлексії, духовно-моральних цінностей та психологічної стійкості.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Поняття релігійних уявлень у психологічній науці

Психологія релігії як галузь наукового знання сформувалася на перетині кількох дисциплінарних традицій, і саме тому поняття релігійних уявлень досі не має одного загальновизнаного визначення. Дослідники по-різному розставляють акценти: одні розглядають релігійні уявлення передусім як когнітивний конструкт, інші - як емоційно-ціннісне утворення, треті наполягають на їхній поведінковій складовій. Ця багатозначність не є недоліком науки, радше вона відображає складність самого феномену, який одночасно належить і до сфери пізнання, і до сфери переживання, і до сфери дії.

У вітчизняній психологічній традиції релігійні уявлення зазвичай тлумачать як систему образів, понять і смислових конструктів, що відображають ставлення особистості до трансцендентного, до питань буття, смерті, моралі та призначення людини. В. П. Москалець, аналізуючи релігійну віру як духовну цінність українського народу, наголошував на тому, що віра не зводиться до простого визнання існування Бога, а є цілісною світоглядною позицією, яка пронизує всі сфери життєдіяльності особистості [20, с. 135]. Така позиція видається продуктивною для розуміння студентської релігійності, оскільки дозволяє розглядати релігійні уявлення не як ізольовану психічну функцію, а як інтегративний компонент особистості, пов'язаний з її ціннісною й смисловою сферою.

Якщо звернутися до структури релігійних уявлень, можна виокремити кілька взаємопов'язаних рівнів. Перший - це когнітивний рівень, що включає знання про релігійні догмати, обряди, історію конфесії, до якої людина себе відносить чи не відносить. Другий - емоційний рівень, який охоплює

переживання, пов'язані з релігійним досвідом: відчуття благоговіння, провини, втіхи, належності до спільноти віруючих. Третій - поведінковий рівень, що проявляється у дотриманні обрядовості, участі в богослужіннях, молитовній практиці. Окремо варто згадати четвертий, ціннісно-смісловий рівень, який пронизує перші три і визначає, наскільки релігійні уявлення інтегровані в загальну картину світу особистості. Саме цей рівень, на нашу думку, є найбільш показовим для розуміння психологічних особливостей релігійності студентів, оскільки молода людина в період навчання у виші активно вибудовує власну систему цінностей, і релігійні уявлення в цьому процесі можуть виступати як опорна точка, так і предмет сумніву чи критичного переосмислення.

Важливо розуміти, що ці чотири рівні не завжди узгоджені між собою в межах однієї особистості, і саме в точках їхньої неузгодженості часто й народжується той психологічний матеріал, який становить найбільший дослідницький інтерес. Студент може мати глибокі когнітивні знання про релігійну традицію, отримані, наприклад, на заняттях з релігієзнавства чи історії культури, але при цьому не переживати жодного емоційного відгуку на ці знання - для нього вони залишаються суто інформаційним, а не особистісно значущим матеріалом. Інший студент, навпаки, може майже нічого не знати про догматику чи історію конкретної конфесії, але переживати глибокий емоційний досвід, який він сам визначає як релігійний чи духовний, - наприклад, відчуття благоговіння перед природою чи мистецтвом. Третій варіант - студент демонструє активну поведінкову складову, регулярно бере участь у обрядах, але робить це переважно за звичкою чи через соціальний тиск родини, без глибокого внутрішнього емоційного чи ціннісного наповнення цієї практики. Кожен із цих варіантів є по-своєму цікавим психологічним випадком, і саме багаторівнева модель дозволяє їх диференціювати, тоді як спрощений підхід, що оперує лише категоріями "релігійний - нерелігійний", залишив би ці важливі відмінності непоміченими.

Окрему проблему становить питання про те, наскільки релігійні уявлення є усвідомленими психічними утвореннями. Значна частина того, що людина вважає власними релігійними переконаннями, насправді функціонує на напівсвідомому чи навіть несвідомому рівні - як готові інтерпретаційні схеми, що автоматично активуються в певних ситуаціях, не проходячи через етап свідомого обдумування. Студент може щиро вважати, що він давно відмовився від релігійних уявлень дитинства, і водночас у кризовій ситуації - перед іспитом, у момент небезпеки, після втрати близької людини - раптово ловити себе на тому, що подумки звертається до Бога чи вищих сил, хоча зазвичай і не визначає себе як віруючого. Цей розрив між декларованими переконаннями та спонтанними психічними реакціями становить окремий предмет психологічного аналізу і свідчить про те, що релігійні уявлення, сформовані в ранньому віці, мають властивість зберігатися в психіці значно довше, ніж людина усвідомлює.

А. М. Залужна звертала увагу на мотиваційне поле релігійно-моральної парадигми, підкреслюючи, що релігійні уявлення виконують не лише пізнавальну, а й регулятивну функцію - вони задають моральні орієнтири, формують уявлення про припустиме й неприпустиме, про відповідальність особистості перед собою, іншими людьми та вищою інстанцією [17, с. 93]. Це спостереження важливе для нашого дослідження, оскільки воно дозволяє розглядати релігійні уявлення студентів не у відриві від їхньої моральної свідомості, а в тісному взаємозв'язку з нею. Студент, який має сформовані релігійні уявлення, найімовірніше, спирається на них і при вирішенні буденних моральних дилем, навіть якщо сам не усвідомлює цього зв'язку.

Західна психологія релігії пропонує дещо інший понятійний апарат, хоча й перетинається з вітчизняними підходами у багатьох пунктах. Класичною для цієї галузі є робота Г. Олпорта та Д. Росса, які запропонували розрізняти внутрішню (intrinsic) та зовнішню (extrinsic) релігійну орієнтацію особистості [24, с. 435]. Внутрішньо орієнтована релігійність передбачає, що віра є самостійною цінністю, метою самою по собі, тим, заради чого людина

живе і через що вона осмислює решту свого досвіду. Зовнішньо орієнтована релігійність, навпаки, є засобом досягнення інших цілей - соціального схвалення, психологічного комфорту, належності до групи, іноді навіть практичної вигоди. Це розрізнення виявилось настільки продуктивним, що й донині лежить в основі багатьох психодіагностичних інструментів, включно зі Шкалою релігійної орієнтації, яка використовується і в нашому емпіричному дослідженні.

Варто зауважити, що розрізнення внутрішньої та зовнішньої орієнтації не слід сприймати як жорстку дихотомію. Подальші дослідження, зокрема узагальнені Р. Худом, П. Хіллом та Б. Спілкою в їхній фундаментальній праці з емпіричної психології релігії, показали, що ці дві орієнтації можуть співіснувати в одній особистості, утворюючи складніші профілі релігійності [28, с. 47]. Людина здатна одночасно переживати глибоку особисту віру і при цьому використовувати релігійну спільноту як джерело соціальної підтримки - і це не є суперечністю, а швидше нормальним станом речей для більшості віруючих. Для студентської аудиторії така складність особливо характерна: молода людина може відвідувати богослужіння частково з власного переконання, частково тому, що це звична родинна практика, частково через потребу належати до певної спільноти однолітків.

Кутішенко В. та Ставицька С., досліджуючи психологічні особливості індивідуальної релігійності майбутніх психологів, прийшли до висновку, що релігійні уявлення цієї категорії студентів тісно пов'язані з їхньою професійною ідентичністю та емпатійними здібностями [19, с. 47]. Цей результат заслуговує на особливу увагу, оскільки він підказує: релігійність не існує в психологічному вакуумі, вона взаємодіє з іншими аспектами особистісного й професійного становлення. Якщо студент-психолог схильний до глибокої рефлексії над власною вірою, це може позначатися і на тому, як він вибудовує стосунки з майбутніми клієнтами, наскільки толерантно ставиться до чужих світоглядних позицій.

Цей висновок можна екстраполювати й ширше, за межі вибірки майбутніх психологів: для будь-якого студента релігійні уявлення взаємодіють з тим професійним вибором, який він робить, і з тими компетентностями, які розвиває впродовж навчання. Майбутній лікар, наприклад, у процесі професійної підготовки регулярно стикається з питаннями життя і смерті, болю і страждання, що неминуче актуалізує його власні релігійні чи світоглядні уявлення, навіть якщо безпосередньо навчальна програма цього не передбачає. Майбутній юрист опрацьовує питання справедливості й відповідальності, які також мають глибокі релігійно-етичні корені. Це означає, що зв'язок між релігійними уявленнями та професійним становленням студента - явище не вузькоспеціальне, а значно ширше, властиве студентству як соціальній і віковій групі загалом, незалежно від конкретного фаху.

Окремої дискусії заслуговує питання про те, чи можна взагалі говорити про "релігійні уявлення" людини, яка формально не належить до жодної конфесії і не визнає себе віруючою. На перший погляд відповідь здається очевидною - якщо людина не вірить, то й релігійних уявлень у неї немає. Проте психологічний аналіз показує, що ситуація складніша. Навіть переконаний атеїст здебільшого має сформовану позицію щодо релігії, певний образ Бога, який він заперечує, уявлення про церкву, обряди, духовність, які він свідомо відкидає. Це означає, що релігійні уявлення в широкому психологічному сенсі - це не лише позитивне ставлення до трансцендентного, а вся система когнітивних і емоційних конструктів, пов'язаних із релігійною проблематикою, незалежно від знаку цього ставлення. Для нашого дослідження це уточнення важливе, оскільки воно дозволяє коректно інтерпретувати відповіді тих студентів вибірки, які описують себе як невіруючих чи байдужих до релігії: навіть таку позицію варто розглядати як один з варіантів релігійних уявлень, а не як їхню відсутність.

Існує й інша лінія дискусії - про співвідношення індивідуальних та колективних релігійних уявлень. З одного боку, релігійні уявлення завжди

мають індивідуальний вимір: кожна людина переживає, осмислює й інтерпретує трансцендентний досвід по-своєму, навіть якщо формально сповідує одну й ту саму віру з мільйонами інших людей. З іншого боку, неможливо заперечити, що релігійні уявлення значною мірою є соціально успадкованими, переданими через мову, обряд, спільну пам'ять конфесійної групи. Психологія релігії, на відміну від богослов'я чи релігієзнавства, цікавиться насамперед тим, як ці колективні, історично сформовані структури заломлюються в індивідуальній психіці конкретної людини, набуваючи унікального особистісного забарвлення. Саме цей індивідуальний, особистісний вимір релігійних уявлень є предметом нашого емпіричного дослідження.

Поняття релігійних уявлень тісно пов'язане, але не тотожне поняттю духовності. У сучасній психологічній літературі дедалі частіше розрізняють релігійність як інституційно оформлену систему вірувань і практик, пов'язану з конкретною конфесією, та духовність як ширше поняття, що описує пошук сенсу, трансцендентного досвіду, зв'язку з чимось більшим за себе, незалежно від приналежності до організованої релігії. К. Паргамент, розробляючи концепцію релігійного копінгу, наголошував, що духовний пошук є фундаментальною людською потребою, яка може реалізовуватися як у межах традиційної релігії, так і поза ними [29, с. 112]. Для сучасної студентської молоді це розрізнення особливо актуальне: значна частина молодих людей ідентифікує себе як духовних, але не релігійних, що створює специфічний психологічний профіль, який неможливо адекватно описати, послуговуючись лише традиційними категоріями конфесійної належності.

П. Хілл та К. Паргамент у своїй роботі про концептуалізацію та вимірювання релігійності й духовності в контексті досліджень фізичного та психічного здоров'я зазначали, що звуження предмета дослідження виключно до інституційної релігійності призводить до втрати значної частини психологічно значущого матеріалу [27, с. 67]. Це спостереження видається слушним і для нашого дослідження: якщо обмежитися питаннями про

відвідування церкви чи дотримання обрядів, можна повністю упустити внутрішній, особистісний вимір релігійних уявлень студентів, який часто є важливішим за зовнішні прояви.

Важливим аспектом понятійного апарату є й питання про функції релігійних уявлень у психічному житті особистості. Традиційно виокремлюють світоглядну функцію, яка полягає у формуванні цілісної картини світу та місця людини в ньому; компенсаторну функцію, що проявляється у здатності релігійних уявлень полегшувати переживання втрат, страждань, екзистенційної тривоги; комунікативну функцію, яка реалізується через належність до релігійної спільноти та можливість поділяти досвід з одновірцями; і регулятивну функцію, що задає моральні норми та зразки поведінки. Б. Є. Шиленко, аналізуючи релігію в цивілізаційній концепції М. Я. Данилевського, підкреслював, що релігія виступає одним із системоутворювальних чинників культурно-історичного типу, формуючи специфічний спосіб мислення й світосприйняття цілих народів [22, с. 154]. Хоча ця робота написана у філософському, а не суто психологічному ключі, вона дає корисний макрорівневий контекст для розуміння того, чому релігійні уявлення окремої особистості завжди вкорінені в ширшому культурному полі.

Кожна з перелічених функцій по-різному виявляється на різних етапах студентського життя. На першому курсі, коли молода людина щойно відірвалася від родинного середовища і переживає період адаптації до нових умов, особливо актуальною може ставати комунікативна функція релігійних уявлень - потреба знайти спільноту, у якій почуватися "своїм", де поділяють твої цінності й переживання. На старших курсах, коли актуалізуються питання професійного та особистого майбутнього, на перший план може виходити світоглядна функція - потреба у цілісній картині світу, яка б допомагала приймати важливі життєві рішення. У кризові періоди - під час сесії, особистих негараздів, складних життєвих обставин - найбільш затребуваною стає компенсаторна функція. Таке функціональне розмаїття ще раз підтверджує, що релігійні уявлення студента - не статична характеристика, а

динамічна система, яка гнучко реагує на актуальні психологічні потреби особистості в конкретний момент її розвитку.

О. В. Яремко, досліджуючи соціально-психологічні особливості релігійності студентів, емпірично підтвердила, що значна частина сучасної молоді демонструє так звану дифузну релігійність - стан, за якого людина визнає існування вищої сили чи трансцендентного начала, але не може чітко артикулювати свою конфесійну приналежність і не дотримується системної обрядової практики [23, с. 903]. Цей феномен видається типовим саме для студентського віку, коли світогляд перебуває у стадії активного формування, а готові, успадковані від родини релігійні схеми піддаються критичній перевірці. Дифузна релігійність - не ознака слабкості чи незрілості віри, а скоріше закономірний етап її трансформації, що відповідає загальним психологічним закономірностям розвитку особистості в юнацькому віці.

Окремо слід згадати дослідження А. Г. Сафронова, присвячене новим формам релігійних організацій [21, с. 99]. Хоча воно зосереджене переважно на соціологічному аналізі нетрадиційних релігійних рухів, для психології релігійних уявлень воно становить інтерес тим, що демонструє: сучасний релігійний ландшафт значно складніший за просту дихотомію "віруючий - невіруючий". Студент може формувати власні релігійні уявлення, орієнтуючись не лише на традиційні конфесії, а й на синкретичні, новітні чи запозичені з інших культур духовні практики, що додатково ускладнює психологічний аналіз цього феномену.

Методологічно важливим є й те, наскільки взагалі вимірюваними є релігійні уявлення засобами психологічної науки. На відміну від багатьох інших психічних утворень, релігійні уявлення зачіпають інтимну, особистісну сферу життя людини, і респондент далеко не завжди готовий щиро ділитися своїми переконаннями навіть в анонімному опитуванні. Існує ризик соціальної бажаності відповідей: студент може применшувати або, навпаки, перебільшувати власну релігійність залежно від того, яку реакцію оточення він очікує. Саме тому стандартизовані психодіагностичні методики,

побудовані на багаторічній традиції емпіричних досліджень, мають перевагу перед довільно складеними анкетами - вони пройшли перевірку на валідність і надійність на великих і різноманітних вибірках, що частково знижує згаданий ризик викривлення результатів.

Підсумовуючи розгляд понятійного апарату, можна констатувати, що релігійні уявлення в сучасній психологічній науці розуміються як багаторівнева система когнітивних, емоційних, поведінкових і ціннісно-смыслових компонентів, що відображає ставлення особистості до трансцендентного й визначає спосіб інтерпретації нею власного досвіду. Для студентської молоді ця система перебуває у стані активної динаміки, поєднуючи елементи успадкованої традиції з самостійним світоглядним пошуком, а інколи й з відвертим сумнівом чи критичним переосмисленням. Саме ця динамічність і робить вивчення релігійних уявлень студентів психологічно змістовним завданням, яке не зводиться до простої констатації конфесійної належності чи рівня обрядовості.

1.2. Психологічні чинники формування релігійних уявлень студентської молоді

Формування релігійних уявлень особистості - процес, що розгортається під дією багатьох чинників, і студентський вік у цьому процесі посідає особливе місце. На відміну від дитинства, коли релігійні уявлення засвоюються переважно некритично, через наслідування родинної традиції, юнацький та молодий дорослий вік характеризується активізацією рефлексивних механізмів психіки. Студент уже здатний не просто відтворювати засвоєні в дитинстві релігійні схеми, а свідомо їх аналізувати, піддавати сумніву, порівнювати з альтернативними світоглядними системами і, зрештою, або підтверджувати, або переглядати.

Одним із найважливіших психологічних чинників, що визначають характер релігійних уявлень студента, є особливості становлення его-

ідентичності в цей віковий період. Згідно з класичними уявленнями вікової психології, юнацький вік - це період пошуку відповіді на питання "хто я є", і релігійна ідентичність часто стає однією зі складових цього ширшого пошуку. М. Боришевський, аналізуючи шлях особистості до себе через основи суб'єктності до вершин духовності, наголошував, що духовний розвиток не є лінійним процесом накопичення знань про трансцендентне, а радше нелінійним рухом особистості до дедалі глибшого самопізнання, у якому релігійні чи духовні переживання відіграють роль своєрідних опорних точок [11, с. 58]. Ця думка видається важливою для розуміння того, чому в одного студента релігійні уявлення можуть стрімко зміцнюватися протягом років навчання, тоді як в іншого - так само стрімко слабшати чи трансформуватися у нерелігійну духовність.

Процес становлення ідентичності в студентському віці нерідко супроводжується тим, що в психології прийнято називати мораторієм ідентичності - періодом активного експериментування з різними варіантами самовизначення, перш ніж особистість зупиниться на більш-менш стабільному варіанті. У релігійній сфері цей мораторій може проявлятися особливо яскраво: студент послідовно або одночасно пробує різні світоглядні позиції, відвідує богослужіння різних конфесій, цікавиться східними духовними практиками, читає атеїстичну літературу - і весь цей експериментальний пошук є нормальною, психологічно виправданою стадією розвитку, а не ознакою світоглядної нестійкості чи легковажності. Проблема виникає тоді, коли цей мораторій надмірно затягується і не призводить до жодної форми особистісного визначення, залишаючи студента в стані хронічної невизначеності, яка сама по собі може ставати джерелом психологічного дискомфорту.

Когнітивний розвиток - ще один чинник, який не можна оминути, говорячи про психологічні передумови формування релігійних уявлень. У студентському віці завершується становлення абстрактно-логічного мислення, людина набуває здатності оперувати складними, гіпотетичними

категоріями, зіставляти суперечливі точки зору, шукати докази та контраргументи. Саме ця когнітивна зрілість дозволяє студентів вперше посправжньому критично поставитися до релігійних догматів, засвоєних у дитинстві некритично. Для одних це закінчується зміцненням віри на новому, усвідомленому рівні; для інших - кризою і відходом від релігійності; для третіх - переходом до більш гнучких, синкретичних форм духовності, які важче піддаються чіткій класифікації.

З когнітивним чинником тісно пов'язана й здатність особистості витримувати світоглядну невизначеність - так звана толерантність до амбівалентності. Студенти, які психологічно здатні утримувати в свідомості одночасно кілька суперечливих ідей, не поспішаючи з остаточним вибором "за" чи "проти" релігії, як правило, проходять період світоглядного пошуку менш болісно, ніж ті, для кого будь-яка невизначеність є джерелом тривоги. Останні нерідко прагнуть якомога швидше прийняти однозначну позицію - або повністю заперечити релігійність, або, навпаки, некритично прийняти готову релігійну систему, аби лишень позбутися дискомфорту непевності. Із психологічної точки зору перший шлях, шлях повільного, толерантного до суперечностей пошуку, видається більш продуктивним для формування зрілих, стійких релігійних уявлень, тоді як другий частіше призводить до поверхових чи нестабільних світоглядних конструкцій, які легко руйнуються під впливом першого ж серйозного випробування.

І. Д. Бех у низці своїх праць детально розглядав психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей, підкреслюючи, що цей процес не може бути зведений до простого засвоєння інформації [8, с. 40]. На його думку, духовне зростання передбачає внутрішню роботу особистості, пов'язану з переживанням, осмисленням і вибором, а не пасивне накопичення знань про релігію чи мораль [6, с. 84]. Це положення має пряме відношення до нашої теми: релігійні уявлення студента формуються не стільки через те, скільки годин він провів на лекціях з релігієзнавства чи скільки релігійної літератури прочитав, скільки через особистий досвід переживання значущих

життєвих подій - втрат, криз, радощів, моментів вибору, - які він інтерпретує крізь призму наявних чи новостворюваних релігійних категорій.

Почуття цінності іншої людини, яке І. Д. Бех розглядав як моральний пріоритет особистості, тісно переплітається з релігійними уявленнями студентів, хоча цей зв'язок не завжди усвідомлюється самими молодими людьми [7, с. 25]. Якщо релігійна традиція, у якій виховувався студент, наголошувала на цінності людського життя, на принципах милосердя та взаємодопомоги, ці настанови, навіть якщо згодом сама релігійна віра послаблюється, часто залишаються стійким компонентом моральної свідомості особистості. У цьому сенсі можна говорити про те, що релігійні уявлення в студентському віці виконують функцію свого роду морального каркасу, який зберігається навіть тоді, коли власне віроповідні переконання зазнають істотної трансформації.

Не менш важливим є емоційний чинник. Студентський вік супроводжується підвищеною емоційною чутливістю до екзистенційних питань - сенсу життя, страху смерті, провини, самотності. Релігійні уявлення нерідко виступають психологічним ресурсом, що допомагає впоратися з цими переживаннями. К. Паргамент у своїй концепції релігійного копінгу детально описав механізми, через які релігійні уявлення та практики допомагають особистості адаптуватися до стресових і кризових ситуацій [29, с. 112]. Студентське життя саме по собі є джерелом численних стресів - іспити, невизначеність професійного майбутнього, розрив із батьківською родиною, перші серйозні стосунки, - і релігійні уявлення можуть слугувати одним із ресурсів психологічного подолання цих труднощів, поряд з іншими копінг-стратегіями.

Варто також звернути увагу на роль сімейного виховання як чинника, що закладає первинну основу релігійних уявлень, навіть якщо подальший розвиток цих уявлень може суттєво відрізнятись від батьківського зразка. Дослідження показують, що характер релігійності батьків, частота релігійних практик у родині, емоційне забарвлення релігійного виховання (чи

сприймалася релігія як джерело тепла й підтримки, чи, навпаки, як джерело страху та примусу) істотно впливають на те, яким буде ставлення дорослої молоді до релігії. Якщо в дитинстві релігійні практики асоціювалися з примусом, надмірною суворістю чи лицемірством дорослих, у студентському віці це нерідко призводить до бунту проти релігійних уявлень як таких, навіть якщо сама потреба у духовному пошуку залишається.

Окремої уваги заслуговує й роль конкретного значущого дорослого - не обов'язково батьків, а будь-якої людини, чий релігійний чи духовний досвід справив на студента в дитинстві чи підлітковому віці глибоке враження. Це може бути бабуся чи дідусь, шкільний учитель, священник парафії, де виховувалась родина, або навіть випадковий знайомий, чия щира, не показна віра запам'яталася на все життя. Психологічний механізм тут пов'язаний не стільки з прямим навчанням чи переконанням, скільки з ефектом живого прикладу: побачена в дитинстві модель щирої, непоказної релігійності часто залишається у психіці як еталонний образ, з яким людина підсвідомо зв'язує власний духовний шлях у дорослому віці, навіть якщо вона давно живе за межами того конкретного релігійного середовища, у якому цей образ сформувався.

В. П. Москалець, розглядаючи релігійну віру як духовну цінність українського народу, звертав увагу на те, що для української культурної традиції характерне тісне переплетення релігійних і національних уявлень, коли віра сприймається не просто як особиста справа, а як частина культурної спадщини і національної ідентичності [20, с. 135]. Цей аспект має значення для розуміння психологічних чинників формування релігійності сучасних українських студентів: для частини молоді зв'язок із релігією - це не стільки результат особистого духовного пошуку, скільки спосіб підтвердження належності до національної спільноти, особливо актуальний в умовах, коли питання національної ідентичності загострилися через історичні обставини останніх років.

Важливим чинником є й освітнє середовище закладу вищої освіти. Е. Р. Заредінова, досліджуючи формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти, показала, що саме освітнє середовище - через зміст навчальних дисциплін, через приклад викладачів, через взаємодію з одногрупниками різних світоглядних позицій - відіграє істотну роль у трансформації ціннісної, зокрема й релігійної, сфери студента [18, с. 96]. Заклад вищої освіти створює унікальний психологічний контекст: тут молода людина вперше масово стикається з однолітками, що мають відмінні від її власних релігійні переконання, і ця зустріч із відмінністю часто стає каталізатором для глибшої рефлексії над власними уявленнями.

Окремої уваги заслуговує концепція релігійної орієнтації, розроблена Г. Олпортом та Д. Россом, яка дозволяє розглядати психологічні чинники формування релігійності не лише в термінах "сильна - слабка віра", а в термінах якісно різних мотиваційних структур [24, с. 435]. Студент із внутрішньою релігійною орієнтацією формує свої уявлення під впливом потреби в осмисленні буття, пошуку істини, прагнення до особистісного морального вдосконалення. Студент із зовнішньою орієнтацією, навпаки, формує релігійні уявлення під впливом соціальних чинників - потреби в підтримці, бажання відповідати очікуванням родини чи спільноти, прагнення уникнути соціального осуду. Зрозуміло, що ці дві мотиваційні лінії по-різному взаємодіють з усіма іншими психологічними чинниками, описаними вище.

Р. Худ, П. Хілл та Б. Спілка у своїй фундаментальній праці підкреслювали, що психологічні чинники релігійності не можна аналізувати ізольовано один від одного - вони утворюють складну, динамічну систему, в якій когнітивні, емоційні, соціальні та мотиваційні складові постійно взаємодіють [28, с. 47]. Для студентського віку це особливо актуально: молода людина перебуває в ситуації одночасного впливу багатьох чинників - сімейного виховання, освітнього середовища, групи однолітків, медіапростору, особистого емоційного досвіду, - і саме унікальна комбінація

цих чинників визначає індивідуальний профіль релігійних уявлень кожного конкретного студента.

С. Коттон зі співавторами, аналізуючи зв'язок релігійності та духовності з показниками здоров'я підлітків і молоді, дійшли висновку, що релігійні уявлення в молодому віці часто виконують захисну психологічну функцію, знижуючи ризик депресивних станів, девіантної поведінки та сприяючи загальному психологічному благополуччю [26, с. 475]. Хоча це дослідження виконане на іншій культурній вибірці, його результати варто враховувати й при аналізі української студентської молоді: можна припустити, що наявність стійких релігійних чи духовних уявлень виступає одним із ресурсів психологічної стійкості студента в умовах підвищеного стресового навантаження, характерного для сучасного українського суспільства.

Заслуговує на згадку й те, що психологічні чинники формування релігійних уявлень нерідко діють по-різному залежно від індивідуально-психологічних особливостей студента - типу темпераменту, рівня тривожності, особливостей самооцінки. Тривожна особистість, схильна до песимістичного прогнозування майбутнього, частіше звертається до релігійних уявлень як до джерела емоційної опори, шукаючи в них відповіді на питання, що викликають занепокоєння. Натомість студент із високим рівнем впевненості у власних силах, з вираженим внутрішнім локусом контролю, може взагалі не відчувати гострої потреби в релігійному осмисленні дійсності, покладаючись передусім на власні ресурси та раціональні стратегії розв'язання життєвих труднощів. Це не означає, що один із цих варіантів психологічно "кращий" за інший - йдеться лише про різні шляхи адаптації особистості до складності й непередбачуваності життя, у яких релігійні уявлення відіграють неоднакову роль.

Підсумовуючи розгляд психологічних чинників, варто наголосити: формування релігійних уявлень студентської молоді - це багатофакторний процес, у якому переплітаються вікові особливості когнітивного й особистісного розвитку, емоційні потреби, сімейний досвід, освітне

середовище та індивідуальна мотиваційна структура особистості. Жоден із цих чинників не діє ізольовано, і саме тому емпіричне вивчення релігійних уявлень студентів вимагає комплексного підходу, який враховує не лише зовнішні показники релігійності, а й глибинні психологічні механізми, що стоять за ними.

1.3. Вплив соціального середовища, цінностей та сучасних трансформацій на релігійність студентів

Релігійні уявлення особистості ніколи не формуються у соціальному вакуумі - вони завжди є продуктом взаємодії індивіда з конкретним культурно-історичним середовищем. Для сучасного українського студентства таким середовищем є суспільство, що переживає одночасно кілька глибоких трансформацій: перехід від пострадянської культурної моделі до нової системи цінностей, інтеграцію в глобальний інформаційний простір та, що особливо важливо для останніх років, досвід повномасштабної війни. Кожна з цих трансформацій по-своєму позначається на тому, як молода людина вибудовує власні релігійні уявлення.

Соціологічний підхід до аналізу цінностей дає корисну рамку для розуміння цих процесів. В. С. Бакіров та А. О. Ручка, аналізуючи соціологію цінностей, зауважували, що ціннісна система суспільства не є статичною конструкцією - вона перебуває у постійному русі, реагуючи на соціальні потрясіння, економічні зміни, культурні запозичення [1, с. 9]. Релігійні цінності, будучи частиною цієї ширшої системи, неминуче зазнають впливу тих самих процесів. Коли суспільство переживає період невизначеності, частина людей звертається до релігії як до джерела стабільності та опори, тоді як інша частина, навпаки, відходить від традиційних вірувань, шукаючи нових способів осмислення дійсності.

Цю закономірність можна простежити й на рівні студентської спільноти конкретного закладу вищої освіти. У межах однієї академічної групи нерідко

співіснують студенти з кардинально різними траєкторіями ставлення до релігії: хтось після вступу до університету, відірвавшись від батьківського контролю, демонструє ослаблення інтересу до релігійних практик, тоді як хтось інший, навпаки, саме в період навчання вперше серйозно звертається до духовного пошуку, шукаючи опору в умовах нового, незвичного й часом тривожного життєвого етапу. Обидві ці траєкторії психологічно зрозумілі й по-своєму закономірні, і жодну з них не можна оцінювати як "правильнішу" чи "психологічно здоровішу" за іншу - йдеться про різні індивідуальні способи адаптації до однієї й тієї самої об'єктивної життєвої ситуації.

О. Балакірєва, Р. Левін та А. Ноур, досліджуючи цінності освіти і праці як передумову сталого розвитку українського суспільства, показали, що для сучасної молоді характерна певна ієрархічна перебудова ціннісної системи, у якій традиційні духовні цінності конкурують із прагматичними, орієнтованими на успіх і самореалізацію [2, с. 15]. Це не означає, що релігійні цінності повністю витісняються - радше йдеться про їхнє переосмислення, про спробу поєднати духовний вимір життя з вимогами сучасного конкурентного середовища. Студент сьогодні нерідко прагне і до духовної глибини, і до професійної успішності одночасно, не сприймаючи ці прагнення як взаємовиключні.

Важливим є й те, як соціальне середовище опосередковує безпосередній досвід релігійності. Л. Бевзенко, аналізуючи соціальні інтереси в контексті актуальної соціокультурної ситуації, наголошувала, що індивідуальні інтереси й переконання особистості завжди формуються в діалозі з груповими, спільнотними інтересами [3, с. 7]. Для студента це означає, що його релігійні уявлення складаються не лише з особистого досвіду богопізнання чи духовного пошуку, а й з постійного звіряння власної позиції з позицією референтної групи - однокурсників, друзів, викладачів, представників медіапростору, до якого він залучений.

Цифрове середовище, у якому виросло сучасне покоління студентів, заслуговує на окрему увагу. Соціальні мережі, онлайн-платформи, безмежний

доступ до інформації про різні релігійні традиції та духовні практики створюють принципово нову ситуацію для формування релігійних уявлень порівняно з тим, що мали попередні покоління. Студент сьогодні може за лічені хвилини ознайомитися з основами буддизму, ісламу, різних напрямів християнства, езотеричних практик - і це різноманіття, з одного боку, розширює горизонт духовного пошуку, а з іншого - ускладнює формування цілісної, несуперечливої системи релігійних уявлень. В. Г. Воропаєва, аналізуючи формування парадигми особистості в умовах культурної глобалізації, зазначала, що глобалізаційні процеси призводять до своєрідної фрагментації світоглядних систем, коли особистість збирає власну картину світу з елементів різних культурних і релігійних традицій, подібно до мозаїки [15, с. 161]. Цей мозаїчний характер сучасної релігійності студентів суттєво відрізняється від цілісних, монолітних релігійних систем, характерних для традиційних суспільств.

Слід додати, що цифрове середовище формує не лише обсяг доступної інформації про релігію, а й специфічний формат її подачі - фрагментарний, візуальний, позбавлений того контексту й глибини, які традиційно супроводжували передачу релігійного знання через живе спілкування зі старшими, через тривале занурення в обрядову практику спільноти. Короткі відеоролики, цитати поза контекстом, спрощені пояснення складних богословських понять формують у молодій людини специфічний, часто поверховий тип релігійних уявлень, побудований радше на емоційному відгуку, ніж на глибокому розумінні традиції. Водночас цифрове середовище відкриває й нові можливості: студент, незадоволений рівнем релігійної просвіти у своєму найближчому оточенні, може самостійно знайти серйозні богословські чи психологічні джерела, поспілкуватися з представниками різних конфесій, розширити власний кругозір далеко за межі того, що було б доступним людині його віку ще тридцять років тому. Те, яким із цих двох шляхів піде конкретний студент - шляхом поверхового споживання фрагментарного контенту чи шляхом усвідомленого, поглибленого пошуку, -

багато в чому залежить від рівня його загальної рефлексивності та читацької культури.

Заклад вищої освіти, у якому навчається студент, виступає одним із ключових агентів соціалізації, що опосередковує вплив ширшого соціального середовища. Е. Т. Паскарелла та П. Т. Терензіні у своїй масштабній узагальнювальній праці про те, як навчання у виші впливає на студентів, показали на основі двадцятирічного масиву досліджень, що період навчання у виші систематично пов'язаний зі зміною світоглядних, зокрема релігійних, переконань молодих людей, причому ці зміни не завжди односпрямовані - частина студентів стає більш релігійною, частина менш, але сам факт навчання у виші виступає потужним каталізатором світоглядної трансформації [30, с. 215]. Це підтверджує і пізніше дослідження А. Астін, Г. Астін та Дж. Ліндхольм, присвячене тому, як навчання у виші впливає на внутрішнє, духовне життя студентів: автори емпірично зафіксували, що значна частина студентів протягом років навчання переживає період активного духовного пошуку, який супроводжується як сумнівами щодо засвоєних у дитинстві релігійних переконань, так і поглибленням особистісного, рефлексивного ставлення до духовних питань [25, с. 118].

О. В. Безкоровайна у своїх дослідженнях педагогічних засад формування духовних цінностей студентів в умовах закладу вищої освіти підкреслювала, що освітнє середовище повинне свідомо створювати умови для духовно-морального розвитку молоді, не нав'язуючи конкретних релігійних переконань, а сприяючи формуванню здатності до самостійного, відповідального світоглядного вибору [4, с. 19]. Окремо вона звертала увагу на формування міжкультурної толерантності студентів, зазначаючи, що в умовах культурного й релігійного розмаїття сучасного суспільства здатність поважати чужі переконання, навіть кардинально відмінні від власних, стає важливою психологічною компетентністю молодої людини [5, с. 38]. Для студентів, які навчаються в багатонаціональних і поліконфесійних

академічних групах, ця толерантність формується не абстрактно, а через щоденний досвід взаємодії з однокурсниками різних світоглядних позицій.

Цінність толерантності тісно пов'язана з ширшою проблематикою соціокультурної спрямованості особистості. Н. Г. Білоцерківська, аналізуючи сутність, структуру і зміст компонентів соціокультурної спрямованості особистості, виокремлювала ціннісно-смисловий компонент як центральний елемент цієї структури, що визначає вибір особистістю життєвих орієнтирів, зокрема й у духовній сфері [12, с. 49]. Якщо соціокультурна спрямованість студента орієнтована переважно на матеріальний успіх і соціальний статус, релігійні цінності можуть відходити на периферію свідомості; якщо ж переважає орієнтація на саморозвиток і моральне вдосконалення, релігійні чи духовні пошуки, навпаки, можуть займати центральне місце.

Громадянська складова ціннісних орієнтацій студентської молоді також заслуговує на увагу в контексті нашої теми. Я. Боренько, досліджуючи особливості громадянських ціннісних орієнтацій студентської молоді, показала, що громадянська й релігійна ідентичність студентів часто переплітаються, особливо в умовах суспільної мобілізації, пов'язаної з відстоюванням національної незалежності [10, с. 94]. Для українського студентства останніх років, які навчалися в умовах повномасштабної війни, це переплетення набуло особливої гостроти: релігійні практики нерідко інтегруються в ширший контекст громадянської солідарності, молитва за загиблих захисників, за перемогу, за мир стає не лише особистим релігійним актом, а й формою громадянського вираження.

Емоційно-чуттєвий вимір студентського досвіду також не можна оминути. Л. М. Василенко, аналізуючи аксіологізм концепту задоволення в емоційно-чуттєвій структурі особистості сучасного студента, звертала увагу на те, що сучасна молодіжна культура нерідко орієнтує особистість на пошук швидкого, безпосереднього задоволення, що певною мірою конкурує з традиційними релігійними настановами на стриманість, терпіння, відкладене задоволення [13, с. 35]. Це створює внутрішнє напруження для частини

студентів, які, з одного боку, виховані в релігійній традиції, а з іншого - занурені в культуру, що цінує миттєве задоволення потреб. Те, як студент вирішує це напруження, значною мірою визначає характер і стійкість його релігійних уявлень.

С. С. Возняк та Т. В. Костюк, розглядаючи культуру як соціальне явище в аксіологічному вимірі, наголошували, що культурні цінності, включно з релігійними, передаються не стільки через пряме навчання, скільки через включеність особистості в живу культурну практику - участь у обрядах, святах, спільнотних подіях [14, с. 18]. Для студента це означає, що сила й стійкість релігійних уявлень багато в чому залежить від того, наскільки активно він залучений до реальної релігійної практики, а не лише до абстрактного знання про релігію. Студент, який лише раз на рік буває в храмі на Великдень, формує принципово інший тип релігійних уявлень, ніж той, хто регулярно бере участь у житті релігійної громади.

Л. І. Дябел, аналізуючи особливості формування соціокультурних цінностей студентської молоді в процесі їхньої соціалізації, узагальнювала, що сучасний студент перебуває під одночасним впливом кількох соціалізаційних інституцій - родини, закладу освіти, групи однолітків і медіапростору, - причому ці інституції далеко не завжди транслиують узгоджені ціннісні послання [16, с. 48]. Якщо родина наполягає на традиційній релігійності, а група однолітків демонструє нейтральне чи скептичне ставлення до релігії, студент опиняється перед необхідністю самостійно вирішувати цей ціннісний конфлікт, що додатково підкреслює активний, а не пасивний характер формування релігійних уявлень у цьому віковому періоді.

І. Д. Бех, О. В. Вознюк та М. В. Левківський, розглядаючи аспекти нової виховної парадигми в контексті творчості А. С. Макаренка, наголошували на тому, що сучасне виховання, зокрема й духовне, повинне орієнтуватися не на нав'язування готових світоглядних схем, а на створення умов для самостійного морального й духовного зростання особистості [9, с. 9]. Це положення особливо актуальне для розуміння того, чому сучасні студенти все частіше

формують індивідуалізовані, персоналізовані релігійні уявлення, що не завжди вкладаються в рамки традиційної конфесійної приналежності, але водночас зберігають глибинний духовний і моральний зміст.

Не можна оминати й того, що останні роки внесли в життя українського студентства досвід, з яким попередні покоління дослідників релігійності просто не мали справи в такому масштабі, - досвід війни, втрат, вимушеного переселення, постійної загрози. С. Коттон зі співавторами зазначали, що в умовах підвищеного стресу релігійність нерідко виконує захисну, ресурсну функцію [26, с. 475], і цей висновок видається ще більш актуальним стосовно українських студентів, які щодня живуть в умовах безпекової невизначеності. Водночас війна породжує і протилежну тенденцію - у частини молодих людей вона провокує кризу віри, питання на кшталт "як вищі сили могли допустити таке страждання" не мають простих відповідей і можуть призводити до глибокої світоглядної дезорієнтації. Це означає, що вплив сучасних трансформацій на релігійність студентів не є односпрямованим: для одних криза стає стимулом до поглиблення віри, для інших - причиною її втрати чи кардинальної трансформації.

Варто враховувати й те, що Україна історично є регіонально неоднорідною щодо рівня й характеру релігійності населення, і ця неоднорідність позначається на студентських спільнотах, особливо в умовах, коли значна частина молоді через війну змінила місце проживання та навчання. Студент, який виріс у середовищі з високим рівнем включеності в релігійне життя, потрапляючи до іншого регіонального чи культурного контексту, нерідко переживає своєрідний зіткнення очікувань: те, що в його рідному середовищі сприймалося як природна норма, в новому оточенні може виглядати або надмірно консервативним, або, навпаки, нетиповим і незвичним. Це зіткнення саме по собі стає додатковим психологічним чинником, що прискорює рефлексію над власними релігійними уявленнями та стимулює їх свідоме переосмислення, а не пасивне відтворення засвоєного в дитинстві зразка.

Узагальнюючи розгляд впливу соціального середовища на релігійність студентів, варто констатувати, що цей вплив реалізується одночасно на кількох рівнях - через макросоціальні трансформації суспільства в цілому, через мезорівень освітнього середовища та референтних груп, і через мікрорівень безпосереднього сімейного й особистісного досвіду. Жоден із цих рівнів не діє ізольовано, вони постійно перетинаються і взаємно підсилюють чи послаблюють один одного, створюючи унікальну для кожного студента конфігурацію чинників, що визначають характер і стійкість його релігійних уявлень.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

2.1. Організація, база та методи емпіричного дослідження

Теоретичний аналіз, здійснений у першому розділі роботи, окреслив релігійні уявлення як складне, багаторівневе психологічне утворення, що формується під впливом численних чинників і набуває в студентському віці особливо динамічного, часом суперечливого характеру. Логічним продовженням цього аналізу стає емпірична перевірка теоретичних положень на реальній студентській вибірці - саме цьому й присвячено другий розділ кваліфікаційної роботи.

Емпіричне дослідження проводилося протягом лютого - квітня 2026 року на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вибір цього закладу не випадковий: педагогічний університет готує фахівців, які надалі працюватимуть з дітьми та молоддю, а їхні релігійні уявлення опосередковано впливатимуть на виховний процес у школах. Контингент студентів достатньо різноманітний за спеціальностями - від психології до фізичної культури, - що дозволяє говорити про відносну репрезентативність вибірки в межах студентства гуманітарного й природничого профілю.

У дослідженні взяли участь 40 студентів віком від 18 до 23 років з різних курсів і спеціальностей. Участь була добровільною та анонімною: студентам повідомлялося про мету опитування, гарантувалася конфіденційність відповідей. Анкетування та тестування проводилося як в очному форматі під час перерв між заняттями, так і дистанційно через цифрову форму - це дозволило охопити студентів різних курсів, не порушуючи навчального процесу.

Розподіл вибірки за основними соціально-демографічними характеристиками представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Соціально-демографічна характеристика вибірки дослідження
(n = 40)**

Характеристика	Категорія	Кількість осіб	Відсоток, %
Стать	Жіноча	27	67,5
	Чоловіча	13	32,5
Курс навчання	1 курс	9	22,5
	2 курс	10	25,0
	3 курс	11	27,5
	4 курс	10	25,0
Вік	18 років	8	20,0
	19 років	11	27,5
	20 років	10	25,0
	21 рік	8	20,0
	22-23 роки	3	7,5
Спеціальність	Психологія	12	30,0
	Початкова освіта	8	20,0
	Філологія	7	17,5
	Історія	6	15,0
	Фізична культура і спорт	4	10,0
	Математика	3	7,5

Як видно з таблиці 2.1, у вибірці переважають дівчата, що типово для педагогічного закладу вищої освіти. Розподіл за курсами навчання вийшов достатньо рівномірним, що дозволяє порівнювати показники релігійності студентів молодших і старших курсів. Найбільше респондентів навчається за спеціальністю "Психологія", що пояснюється найвищою готовністю саме цих

студентів брати участь в опитуванні на тему, дотичну до їхньої професійної сфери.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс психодіагностичних методів, які доповнювали один одного й дозволяли розглянути релігійні уявлення студентів з різних боків.

Основним психодіагностичним інструментом дослідження виступила Шкала релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Росса (Religious Orientation Scale, ROS) [24]. Ця методика, розроблена ще в 1967 році, залишається однією з найбільш визнаних у світовій психології релігії, оскільки дозволяє не просто констатувати наявність чи відсутність релігійності, а диференціювати її якісно - за типом мотиваційної орієнтації особистості. Для проведення дослідження твердження шкали було перекладено українською мовою із збереженням первинної структури та змісту пунктів методики. Шкала складається з двох підшкал. Перша підшкала вимірює внутрішню (intrinsic) релігійну орієнтацію - тобто міру того, наскільки релігія є для людини самостійною, інтерналізованою цінністю, центральним мотивом життя, а не засобом досягнення інших цілей. Друга підшкала вимірює зовнішню (extrinsic) релігійну орієнтацію - міру того, наскільки релігійна поведінка людини обумовлена зовнішніми, утилітарними мотивами: потребою в соціальній підтримці, бажанням відповідати очікуванням оточення, прагненням отримати психологічний комфорт чи практичну вигоду від належності до релігійної спільноти.

Структуру методики представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Структура Шкали релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Росса

Підшкала	Кількість тверджень	Приклад твердження	Інтерпретація високого бала
Внутрішня орієнтація (Intrinsic)	8	"Моя релігійна віра - це те, що лежить в основі мого способу життя"	Релігія як самостійна, інтерналізована цінність
Зовнішня орієнтація (Extrinsic)	11	"Я ходжу до церкви переважно тому, що це допомагає мені налагоджувати приємні стосунки із сусідами та знайомими"	Релігія як засіб досягнення соціальних чи особистих вигод

Кожне твердження методики оцінюється респондентом за п'ятибальною шкалою Лікерта (від 1 - "цілком не згоден" до 5 - "цілком згоден"), після чого обчислюється середній бал за кожною підшкалою окремо. Відповідно до класичної інтерпретації методики, можливе виокремлення чотирьох умовних профілів релігійної орієнтації особистості: внутрішньо орієнтований тип (високий бал за внутрішньою шкалою, низький - за зовнішньою), зовнішньо орієнтований тип (низький бал за внутрішньою, високий - за зовнішньою), недиференційовано релігійний тип, або тип "проскрипційної релігійності" (високі бали за обома шкалами одночасно), і нерелігійний тип (низькі бали за обома шкалами).

Шкала релігійної орієнтації вимірює передусім мотиваційну структуру релігійності - те, навіщо людина релігійна, - проте залишає поза увагою інтенсивність і конкретну форму релігійної практики. Щоб доповнити цю прогалину, у дослідженні додатково застосовано Дюкський релігійний індекс (Duke University Religion Index, DUREL), розроблений Г. Кенігом [31]. Це

короткий, психометрично надійний інструмент, який послідовно використовується в дослідженнях релігійності по всьому світу - тест-ретест надійність методики становить 0,91, а коефіцієнти внутрішньої узгодженості коливаються в межах 0,78-0,91. DUREL складається лише з п'яти пунктів, що дозволило використати його без надмірного збільшення часу опитування, і вимірює три самостійні виміри релігійності: організаційну релігійну активність (частоту відвідування богослужінь та участі в житті релігійної громади), неорганізовану релігійну активність (приватну молитву, медитацію, самостійне читання релігійної літератури) та внутрішню, суб'єктивну релігійність (особисте відчуття присутності трансцендентного у власному житті). Структуру методики представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Структура Дюкського релігійного індексу (DUREL)

Субшкала	Кількість пунктів	Приклад пункту	Шкала відповідей
Організаційна релігійна активність (ORA)	1	"Як часто Ви відвідуєте церкву чи інші релігійні зібрання?"	1-6 (від "ніколи" до "більше одного разу на тиждень")
Неорганізована релігійна активність (NORA)	1	"Як часто Ви приділяєте час приватній релігійній діяльності - молитві, медитації, читанню Святого Письма?"	1-6 (від "ніколи" до "понад раз на день")
Внутрішня релігійність (IR)	3	"У своєму житті я відчуваю присутність Бога (вищої сили)"	1-5 (від "цілком не так" до "цілком так")

Дані, отримані за DUREL, аналізувалися окремо за кожною субшкалою, а не як єдиний сумарний показник, що відповідає рекомендаціям самого автора методики й дозволяє точніше простежити, які саме аспекти релігійності

- інституційні, приватні чи суб'єктивно-переживані - найбільшою мірою характерні для сучасної студентської молоді.

Окрім двох стандартизованих методик, для дослідження було розроблено авторську анкету, що дозволила зібрати додаткові дані, які виходять за межі того, що вимірюють Шкала Олпорта-Росса та DUREL, але є психологічно значущими саме для розуміння релігійних уявлень сучасної української студентської молоді - зокрема щодо джерел формування цих уявлень, конфесійної самоідентифікації, а також впливу останніх суспільних подій, насамперед повномасштабної війни, на світоглядні позиції респондентів. Повний текст анкети наведено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Структура авторської анкети дослідження релігійних уявлень студентів

№	Питання анкети	Варіанти відповідей
1	Ваша стать	Жіноча / Чоловіча
2	Ваш вік (повних років)	Відкрите питання
3	Курс навчання	1 / 2 / 3 / 4
4	Спеціальність навчання	Відкрите питання
5	Чи вважаєте Ви себе релігійною (віруючою) людиною?	Віруючий/-а; Скоріше віруючий/-а; Важко відповісти; Скоріше невіруючий/-а; Невіруючий/-а
6	До якої конфесії Ви себе відносите (якщо відносите)?	Православ'я (ПЦУ); Православ'я (інше); Греко-католицизм; Католицизм; Протестантизм; Інше; Не визначаю конфесію; Атеїст/-ка
7	Як часто Ви відвідуєте богослужіння чи релігійні зібрання?	Щотижня; 1-2 рази на місяць; Кілька разів на рік (на свята); Дуже рідко; Не відвідую
8	Що найбільшою мірою вплинуло на формування	Сім'я, виховання; Особистий духовний досвід; Інтернет /

	Ваших релігійних чи світоглядних уявлень?	соціальні мережі; Освіта (заклад вищої освіти); Книги, література; Друзі, оточення
9	Чи змінилися Ваші релігійні переконання за останні роки (зокрема, в умовах війни)?	Так, віра зміцнилася; Так, з'явилися сумніви; Ні, нічого не змінилося; Важко сказати
10	Чи вважаєте Ви, що релігійні чи духовні уявлення допомагають Вам долати стресові ситуації?	Так, суттєво допомагають; Скоріше допомагають; Не впливають; Скоріше заважають
11	Оцініть, будь ласка, за шкалою від 1 до 10, наскільки психологічно стійкою людиною Ви себе вважаєте	Шкала 1-10
12	Оцініть, будь ласка, за шкалою від 1 до 10, наскільки толерантно Ви ставитеся до людей з відмінними від Ваших релігійними чи світоглядними переконаннями	Шкала 1-10
13	Чи виникало у Вас відчуття конфлікту між релігійними переконаннями родини та власними поглядами, що сформувалися під час навчання?	Так, часто; Так, іноді; Ні, ніколи
14	Чи хотіли б Ви отримати більше психологічної підтримки щодо світоглядних і духовних питань у закладі вищої освіти?	Так; Скоріше так; Скоріше ні; Ні

Як видно з таблиці 2.4, анкета побудована за принципом руху від загальних соціально-демографічних даних до дедалі конкретніших і психологічно глибших запитань, що стосуються самооцінки релігійності, її конфесійного оформлення, динаміки змін і психологічних функцій, які релігійні уявлення виконують у житті респондента. Питання 11 і 12, побудовані у форматі шкали самооцінки, дозволили отримати кількісні

показники психологічної стійкості й толерантності, які надалі використовувалися для встановлення зв'язку з типом релігійної орієнтації за методикою Олпорта-Росса та показниками DUREL. Питання 13 і 14 мають прикладне спрямування і безпосередньо готують підґрунтя для розробки програми психологічної підтримки, представленої в підрозділі 2.3.

Процедура дослідження була організована в три послідовні етапи: підготовчий (формування вибірки, узгодження організаційних питань із деканатами факультетів, інформування учасників), основний (безпосереднє опитування - студенти послідовно заповнювали анкету, а потім проходили тестування за Шкалою релігійної орієнтації та DUREL; середній час заповнення всіх інструментів становив близько 20-25 хвилин) та аналітичний (кодування, систематизація й статистична обробка даних). Для обробки результатів використовувалися методи описової статистики - обчислення відсоткових співвідношень і середніх значень, а також якісний порівняльний аналіз показників релігійної орієнтації в розрізі статі, курсу навчання та інших характеристик вибірки. Це дозволило не лише констатувати загальні тенденції релігійності студентської вибірки, а й простежити можливі відмінності між підгрупами респондентів, що становить безпосередній предмет аналізу наступного підрозділу.

2.2. Аналіз результатів дослідження релігійних уявлень студентської молоді

Аналіз отриманих емпіричних даних доцільно розпочати з найбільш загального показника - того, як самі студенти оцінюють власну релігійність, перш ніж переходити до більш тонких, диференційованих характеристик, які дає Шкала релігійної орієнтації Олпорта-Росса. Такий порядок викладу видається логічним: спочатку - загальна, "наївна" самооцінка респондента, потім - психометрично точніший аналіз структури його релігійних уявлень.

На запитання анкети про те, чи вважають вони себе релігійними людьми, відповіді респондентів розподілилися так, як показано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Розподіл відповідей студентів щодо самовизначення релігійності
(n = 40)**

Варіант відповіді	Кількість осіб	Відсоток, %
Віруючий/-а	10	25,0
Скоріше віруючий/-а	13	32,5
Важко відповісти	12	30,0
Скоріше невіруючий/-а	4	10,0
Невіруючий/-а	1	2,5

Дані таблиці 2.5 яскраво ілюструють тезу, обґрунтовану в теоретичній частині роботи: для значної частини сучасних студентів (30% вибірки) категоричне самовизначення щодо релігійності виявляється психологічно складним завданням. Майже третина респондентів обрала варіант "важко відповісти" - і це не свідчить про байдужість чи небажання відповідати щиро, а радше відображає реальну невизначеність, дифузність релігійних уявлень, характерну для студентського віку. Водночас сумарно 57,5% опитаних схильні вважати себе віруючими тією чи іншою мірою, тоді як категорично невіруючими визначили себе лише 2,5% вибірки - це показує, що повна, безапеляційна нерелігійність є радше винятком, ніж типовою позицією сучасного українського студента, навіть якщо його релігійність далека від традиційної конфесійної включеності.

Конфесійна самоідентифікація респондентів представлена в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Розподіл вибірки за конфесійною самоідентифікацією (n = 40)

Конфесія	Кількість осіб	Відсоток, %
Православ'я (ПЦУ)	13	32,5
Не визначаю конфесію	9	22,5
Православ'я (інше)	6	15,0
Греко-католицизм	5	12,5
Атеїст/-ка	5	12,5
Протестантизм	2	5,0

Друга за чисельністю група респондентів (22,5%) не визначає для себе конкретну конфесійну належність, попри те що значна частина з них не заперечує власної релігійності чи духовності загалом - це підтверджує висновок теоретичного розділу про поширеність дифузної, позаконфесійної релігійності серед сучасної молоді. Найчисельнішою конфесійною групою закономірно виявилось православ'я Православної церкви України.

Окремої уваги заслуговує зіставлення декларованої релігійності з реальною поведінковою активністю студентів. Лише 7,5% опитаних відвідують богослужіння щотижня, тоді як найчисельнішою категорією (37,5%) виявилися ті, хто буває в храмі кілька разів на рік, переважно на великі свята; ще 30% відвідують релігійні зібрання 1-2 рази на місяць, а 25% - дуже рідко або не відвідують узагалі. Цей розрив між внутрішньою, декларованою релігійністю (57,5% вважають себе тією чи іншою мірою віруючими) та зовнішньою, поведінковою активністю (лише 7,5% демонструють регулярну участь у богослужіннях) є психологічно показовим: він підтверджує тезу про те, що для сучасного студента релігійні уявлення можуть існувати переважно у внутрішньому, особистісному вимірі, не обов'язково реалізуючись через регулярну обрядову практику. Інакше кажучи, віра без щотижневого ходіння до церкви - не суперечність, а цілком поширений у студентському середовищі формат релігійності.

Щодо головного джерела формування релігійних чи світоглядних уявлень, сім'я залишається найвпливовішим чинником (35% вибірки), що

узгоджується з теоретичними положеннями підрозділу 1.2. На другому місці опинився інтернет і соціальні мережі (25%), випереджаючи заклад освіти (7,5%) і друковане слово (5%) - це підтверджує тезу підрозділу 1.3 про трансформацію способу передачі релігійного досвіду в цифрову епоху. Особистий духовний досвід як головне джерело назвали 15% респондентів, оточення друзів - 12,5%.

Центральне місце в емпіричному дослідженні посідають результати, отримані за Шкалою релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Росса. Середній бал за підшкалою внутрішньої релігійної орієнтації (Intrinsic) у вибірці становив 3,21 бала (за п'ятибальною шкалою), тоді як середній бал за підшкалою зовнішньої орієнтації (Extrinsic) - 2,88 бала. Це означає, що в досліджуваній вибірці загалом дещо переважає тенденція до внутрішньої, особистісно інтегрованої релігійності над зовнішньою, інструментальною, хоча різниця між показниками не є кардинальною, що само по собі свідчить про змішаний, неоднорідний характер релігійності сучасного студентства.

Опираючись на класичну чотиричленну типологію, що впливає зі Шкали Олпорта-Росса, респондентів було розподілено на чотири умовні групи за домінівним профілем релігійної орієнтації. Результати цього розподілу представлено в таблиці 2.7 та проілюстровано на рисунку 2.1.

Таблиця 2.7

Розподіл студентів за типом релігійної орієнтації (n = 40)

Тип релігійної орієнтації	Кількість осіб	Відсоток, %	Середній бал І	Середній бал Е
Внутрішньо орієнтований	13	32,5	4,21	2,42
Нерелігійний	11	27,5	1,98	1,99
Недиференційовано релігійний	8	20,0	3,92	3,72
Зовнішньо орієнтований	8	20,0	2,46	3,93

Розподіл студентів за типом релігійної орієнтації, %

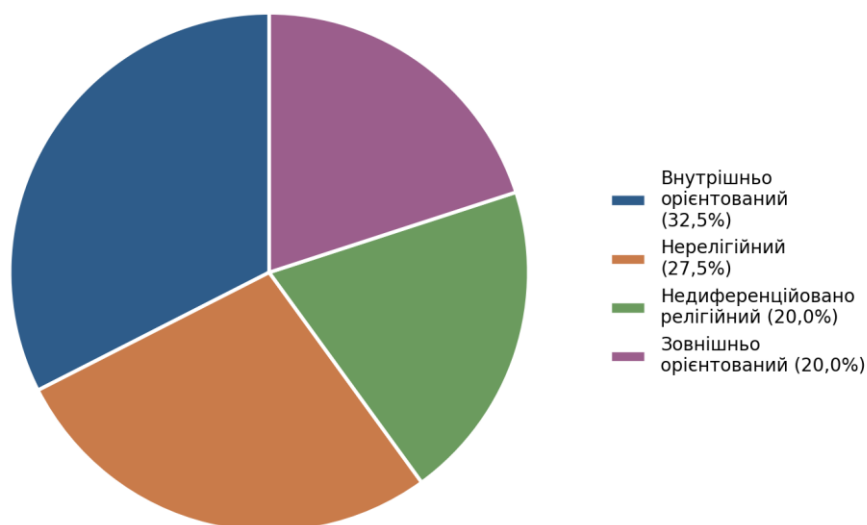

Рис. 2.1. Розподіл студентів за типом релігійної орієнтації, %

Найчисельнішою виявилася група студентів із внутрішньо орієнтованим типом релігійності (32,5%) - для цих респондентів релігійні уявлення дійсно виступають самотійною, інтегрованою в особистість цінністю, а не засобом досягнення інших цілей. Другою за чисельністю стала група нерелігійних студентів (27,5%), які демонструють низькі бали за обома підшкалами. Решта вибірки порівну розподілилася між зовнішньо орієнтованим типом (20%) і недиференційовано релігійним типом (20%) - останній поєднує одночасно високу внутрішню переконаність і високу залежність від зовнішніх, соціальних чинників релігійності, що частково підтверджує тезу про те, що ці дві орієнтації не завжди є взаємовиключними в межах однієї особистості.

Доповнюючи отриманий профіль даними Дюкського релігійного індексу, можна точніше деталізувати, у чому саме виявляється релігійність студентів кожного типу - в інституційній практиці, приватній духовній активності чи суб'єктивному переживанні. Результати за трьома субшкалами DUREL у розрізі типів релігійної орієнтації представлено в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Показники Дюкського релігійного індексу (DUREL) за типами релігійної орієнтації

Тип релігійної орієнтації	Організаційна активність (ORA), 1-6	Неорганізована активність (NORA), 1-6	Внутрішня релігійність (IR), 1-5
Внутрішньо орієнтований	5,00	5,00	4,56
Недиференційовано релігійний	3,88	4,25	3,97
Зовнішньо орієнтований	4,12	3,38	2,48
Нерелігійний	1,64	2,18	1,82

Дані таблиці 2.8 показують узгоджену картину: внутрішньо орієнтовані студенти мають найвищі показники за всіма трьома субшкалами DUREL, включно з найвищим рівнем суб'єктивного переживання присутності трансцендентного (4,56 бала з 5). Цікавим є випадок зовнішньо орієнтованого типу: ці студенти демонструють відносно високий рівень організаційної активності (4,12 бала) - тобто регулярно бувають на богослужіннях, - але водночас істотно нижчий рівень внутрішньої релігійності (2,48 бала). Це емпірично підтверджує сутнісну відмінність зовнішньої релігійності від внутрішньої: зовнішньо орієнтований студент може демонструвати зовні активну релігійну поведінку, не маючи при цьому глибокого особистого переживання віри, що й передбачає теоретична модель Олпорта-Росса. Загальний середній бал організаційної активності по вибірці становив 3,67 бала, неорганізованої - 3,75 бала, внутрішньої релігійності - 3,27 бала, що в цілому узгоджується з раніше встановленим переважанням внутрішньої релігійної орієнтації над зовнішньою.

Важливим напрямом аналізу стало зіставлення показників релігійної орієнтації з курсом навчання студентів - таблиця 2.8 представляє цю динаміку.

**Середні показники внутрішньої та зовнішньої релігійної орієнтації
за курсами навчання**

Курс навчання	Кількість осіб	Середній бал І (внутрішня)	Середній бал Е (зовнішня)
1 курс	9	3,63	2,92
2 курс	10	3,40	3,32
3 курс	11	3,00	2,66
4 курс	10	2,86	2,64

Дані таблиці 2.9 фіксують доволі цікаву тенденцію: показники як внутрішньої, так і (особливо) зовнішньої релігійної орієнтації мають тенденцію до зниження від першого до четвертого курсу навчання. Студенти-першокурсники демонструють найвищий середній бал за внутрішньою орієнтацією (3,63), тоді як випускники - найнижчий (2,86). Цей результат можна інтерпретувати в кількох напрямках одночасно. По-перше, він узгоджується з теоретичним положенням про те, що навчання у виші виступає каталізатором світоглядної трансформації, у тому числі в бік критичного переосмислення засвоєних у дитинстві релігійних уявлень - саме такий процес описували Е. Паскарелла та П. Терензіні. По-друге, не варто інтерпретувати це зниження виключно як "втрату віри": цілком можливо, що йдеться не про згасання релігійності як такої, а про її якісну трансформацію - перехід від більш некритичної, успадкованої форми релігійності першокурсника до більш вибіркової, рефлексивної (а отже й статистично "стриманішої" за формальними показниками шкали) позиції студента старших курсів. Аналогічну спадну динаміку демонструють і показники DUREL: середній бал організаційної релігійної активності знижується з 4,33 на першому курсі до 3,40 на четвертому, а внутрішньої релігійності - з 3,57 до 2,75, що додатково підтверджує встановлену тенденцію двома незалежними психодіагностичними інструментами одночасно.

Студентки в досліджуваній вибірці демонструють дещо вищі показники релігійної орієнтації порівняно зі студентами (середній бал І у дівчат - 3,28, у юнаків - 3,07; середній бал Е - 3,02 проти 2,59 відповідно). Ця тенденція відповідає загальносвітовій психологічній закономірності, неодноразово зафіксованій у дослідженнях психології релігії: жінки в середньому виявляють вищий рівень релігійності за різними показниками, ніж чоловіки. Втім, з огляду на обмежений обсяг вибірки ($n = 40$) і нерівномірний розподіл за статтю (27 проти 13 осіб), цю відмінність варто розглядати як попередню тенденцію, що потребує перевірки на більшій вибірці, а не як статистично остаточний висновок.

Одним із найбільш психологічно змістовних результатів дослідження стало зіставлення типу релігійної орієнтації з показниками психологічної стійкості та толерантності до інших світоглядних позицій. Відповідні дані представлено в таблиці 2.10 та на рисунку 2.2.

Таблиця 2.10

Показники психологічної стійкості та толерантності за типом релігійної орієнтації (за шкалою 1-10)

Тип релігійної орієнтації	Середній бал психологічної стійкості	Середній бал толерантності
Внутрішньо орієнтований	8,54	7,46
Нерелігійний	7,09	7,73
Недиференційовано релігійний	7,00	5,88
Зовнішньо орієнтований	5,25	5,12

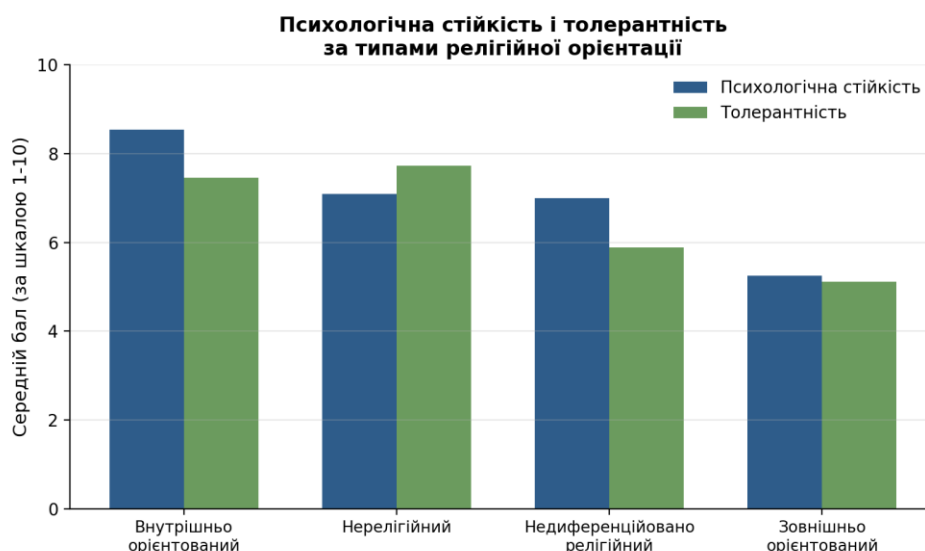

Рис. 2.2. Психологічна стійкість і толерантність за типами релігійної орієнтації

Результати, представлені в таблиці 2.10, заслуговують на особливо уважний аналіз, оскільки вони безпосередньо стосуються психологічної, а не лише світоглядної проблематики дослідження. Найвищий рівень психологічної стійкості (8,54 бала) демонструють студенти з внутрішньо орієнтованим типом релігійності - це узгоджується з теоретичними положеннями К. Паргамента про релігійний копінг: коли релігійні уявлення глибоко інтегровані в особистість, а не є зовнішнім, формальним атрибутом, вони здатні слугувати дієвим психологічним ресурсом подолання труднощів. Водночас найнижчий рівень психологічної стійкості (5,25 бала) спостерігається саме в групі зовнішньо орієнтованих студентів - тобто тих, для кого релігійна практика є радше засобом соціальної адаптації, ніж джерелом особистісно значущого сенсу. Цей результат можна інтерпретувати так: зовнішня, інструментальна релігійність, на відміну від внутрішньої, не виконує повноцінної компенсаторної психологічної функції, а отже не дає тієї опори, яку дає глибока особистісна віра.

Не менш показовим є розподіл показників толерантності: найвищий рівень виявили нерелігійні студенти (7,73 бала) та студенти з внутрішньо

орієнтованим типом (7,46 бала), тоді як найнижчу толерантність продемонстрували зовнішньо орієнтовані (5,12 бала) та недиференційовано релігійні (5,88 бала) студенти. Це можна пояснити так: коли релігійність виконує переважно соціально-групову функцію - належності до "своїх" - вона супроводжується більш вираженим розмежуванням за світоглядною ознакою, що знижує толерантність. Натомість і глибока внутрішня віра, і свідомо нерелігійність виявляються більш сумісними з повагою до чужих світоглядних виборів.

Окремий блок анкети стосувався впливу останніх суспільних подій на релігійні переконання студентів. Найчисельнішою виявилася група, чії переконання не зазнали змін у зв'язку з війною (42,5%), проте друга за чисельністю група (32,5%) повідомила про зміцнення віри - кризові обставини стали для них консолідувальним чинником. Ще 15% обрали варіант "важко сказати", а 10% зізналися, що в них з'явилися сумніви. Це підтверджує тезу підрозділу 1.3: вплив воєнних подій на релігійність не є односпрямованим, а для частини молоді переживання масового страждання ставить під сумнів звичні релігійні пояснювальні схеми.

Узгоджується з цими даними відповідь про роль релігійних уявлень у подоланні стресу: сумарно 65% опитаних вважають, що вони тією чи іншою мірою допомагають долати труднощі, 27,5% - що не впливають, і лише 7,5% - що скоріше заважають. Це підтверджує компенсаторну, ресурсну функцію релігійності, описану в теоретичному розділі з опертям на концепцію К. Паргамента. Студенти, для яких релігія скоріше заважає долати труднощі, потребують окремої уваги психологічної служби, оскільки це може свідчити про внутрішній конфлікт між релігійними настановами та актуальними психологічними потребами особистості.

Останній блок аналізу присвячено питанням, що мають прикладне значення для розробки програми психологічної підтримки. На запитання про конфлікт між релігійними переконаннями родини та власними поглядами 22,5% студентів зазначили, що такий конфлікт виникає часто, 35% - іноді, і

лише 42,5% не відчували його жодного разу. Понад половина вибірки (57,5%) має той чи інший досвід світоглядного напруження між родинною традицією та власною позицією - саме ця група потребує психологічного супроводу найбільшою мірою.

Показово й те, що на пряме запитання про бажання отримати більше психологічної підтримки щодо світоглядних і духовних питань у закладі вищої освіти сумарно 70% опитаних студентів відповіли ствердно або скоріше ствердно (по 35% обрали варіанти "так" і "скоріше так"), тоді як негативну позицію (варіанти "скоріше ні" та "ні") висловили 30% вибірки. Цей результат становить безпосереднє емпіричне обґрунтування практичної значущості програми психологічної підтримки, розробка якої є завданням наступного підрозділу роботи.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження, можна констатувати, що релігійні уявлення сучасних студентів ТНПУ імені Володимира Гнатюка характеризуються вираженою неоднорідністю, дифузністю конфесійної самоідентифікації, помітним розривом між декларованою вірою та реальною обрядовою практикою, а також тенденцією до якісної трансформації протягом років навчання у виші. Установлено помітний зв'язок між типом релігійної орієнтації (за класифікацією Олпорта-Росса) і показниками психологічної стійкості та толерантності особистості: внутрішньо орієнтована релігійність виявляється психологічним ресурсом, тоді як зовнішньо орієнтована - значно менш ефективною в цій ролі. Дані Дюкського релігійного індексу підтвердили й деталізували цю картину, показавши, що внутрішньо орієнтовані студенти випереджають інші групи за всіма трьома вимірами релігійності - інституційним, приватним і суб'єктивним, - тоді як зовнішньо орієнтовані поєднують відносно високу зовнішню активність із низьким рівнем особистого духовного переживання. Понад половина студентської вибірки переживає той чи інший досвід світоглядного конфлікту між родинною традицією і власними поглядами, а

більшість опитаних виявляє запит на додаткову психологічну підтримку у сфері світоглядних і духовних питань.

2.3. Програма психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів

Результати емпіричного дослідження, представлені в підрозділі 2.2, окреслили коло проблем, які потребують практичного психологічного реагування з боку закладу вищої освіти. Понад половина опитаних студентів має досвід світоглядного конфлікту між родинною релігійною традицією та власними поглядами, кожен десятий студент переживає сумніви щодо своїх переконань на тлі воєнних подій, а 70% респондентів прямо заявили про бажання отримати додаткову психологічну підтримку щодо духовних і світоглядних питань. Усе це стало підставою для розробки програми психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів, мета якої - не нав'язати молодій людині певну релігійну чи нерелігійну позицію, а допомогти їй вибудувати власну, внутрішньо несуперечливу й психологічно стійку систему світоглядних уявлень, незалежно від того, релігійна вона за змістом чи світська.

Зasadничий принцип програми - світоглядний нейтралітет психолога в поєднанні з активною підтримкою процесу особистісної рефлексії студента. Психолог, який працює за цією програмою, не виступає в ролі духовного наставника чи, навпаки, пропагандиста безрелігійності - його завдання полягає в тому, щоб створити безпечний психологічний простір, у якому студент може чесно досліджувати власні переконання, сумніви та внутрішні конфлікти, не побоюючись осуду чи тиску в той чи інший бік.

Мета програми - сприяти гармонізації світоглядної сфери студентів, розвитку їхньої здатності до усвідомленого, рефлексивного ставлення до власних релігійних чи духовних уявлень, а також підвищенню психологічної стійкості й толерантності до світоглядного розмаїття.

Завдання програми:

- створити умови для безпечної рефлексії студентів над власними релігійними і світоглядними переконаннями;
- допомогти студентам усвідомити й конструктивно опрацювати конфлікт між родинною традицією та особистими поглядами, якщо такий конфлікт існує;
- розвинути навички використання релігійних чи духовних ресурсів для подолання стресу без формування залежної чи ригідної позиції;
- підвищити рівень толерантності студентів до людей з відмінними світоглядними переконаннями;
- сформувати в академічній спільноті культуру поваги до світоглядного розмаїття.

Програма побудована за блочним принципом і розрахована на один семестр роботи. Загальна структура програми представлена в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

**Загальна структура програми психологічної підтримки та
світоглядної гармонізації студентів**

№ блоку	Назва блоку	Кількість занять	Орієнтовна тривалість
Блок 1	Діагностично-орієнтувальний	2 заняття	2 тижні
Блок 2	Рефлексивно-пізнавальний	4 заняття	4 тижні
Блок 3	Ресурсно-копінговий	3 заняття	3 тижні
Блок 4	Комунікативно-толерантний	3 заняття	3 тижні
Блок 5	Інтеграційно-підсумковий	2 заняття	2 тижні

Розглянемо змістове наповнення кожного блоку детальніше.

Блок 1. Діагностично-орієнтувальний

Цей блок є вступним і має на меті первинну психологічну діагностику світоглядної сфери студента, а також формування мотивації до подальшої участі в програмі. Саме на цьому етапі можуть використовуватися Шкала релігійної орієнтації Г. Олпорта та Д. Росса й Дюкський релігійний індекс, апробовані в емпіричній частині цієї роботи, - вони дозволяють психологу отримати орієнтовне уявлення про тип і структуру релігійності студента ще до початку змістовної роботи.

Заняття 1.1 "Знайомство з собою: моя світоглядна карта". Студентам пропонується описати, як вони самі бачать власну релігійність чи світоглядну позицію, які події вплинули на її формування. Приклад завдання: "Намалюйте умовну лінію свого життя і позначте точки, коли ваше ставлення до релігії чи духовності помітно змінювалося. Що сталося в кожній з цих точок?"

Заняття 1.2 "Психодіагностика релігійної орієнтації". Проведення обох методик з подальшим індивідуальним зворотним зв'язком кожному студенту щодо отриманих результатів - без оцінних суджень, у форматі "ось що показує методика, а як ви самі це сприймаєте?".

Блок 2. Рефлексивно-пізнавальний

Найбільший за обсягом блок, спрямований на поглиблену роботу зі студентами, які мають ознаки невизначеності чи внутрішнього конфлікту у світоглядній сфері - ця категорія, за результатами дослідження, становить близько 30% вибірки.

Заняття 2.1 "Звідки беруться мої переконання?". Групова дискусія про джерела формування світоглядних уявлень - сім'ю, освіту, цифрове середовище, особистий досвід. Мета - усвідомлення, що значна частина переконань засвоюється некритично, і це нормальний етап, який можна свідомо переосмислити. Приклад вправи: обговорення в малих групах, чим відрізняється "переконання, яке я отримав у спадок" від "переконання, яке я обрав сам".

Заняття 2.2 "Сім'я і Я: коли традиція й особистий шлях розходяться". Адресоване тим 57,5% студентів вибірки, які зазначили конфлікт з родинною

традицією. Використовується техніка структурованого діалогу: студент пише два листи - один від себе до батьків, інший - уявну відповідь батьків, - що дозволяє побачити конфлікт з двох перспектив і знайти точки порозуміння, не чинячи тиску на жодну зі сторін.

Заняття 2.3 "Дифузна релігійність: чому не обов'язково мати готову відповідь". Заняття спрямоване на нормалізацію стану світоглядної невизначеності для тієї третини студентів, які почуваються некомфортно через відсутність чіткої позиції. Психолог пояснює, спираючись на вікову психологію, чому період активного пошуку є природним і конструктивним, а не ознакою слабкості чи незрілості.

Заняття 2.4 "Війна і віра: як кризові події змінюють світогляд". Спеціалізоване заняття, що враховує специфіку сучасного українського контексту - 32,5% студентів вибірки повідомили про зміцнення віри в умовах війни, тоді як 10% - про появу сумнівів. Заняття будується як безпечний простір для обговорення обох траєкторій без знецінення жодної з них, з акцентом на тому, що криза релігійних переконань так само заслуговує на повагу, як і їх зміцнення.

Блок 3. Ресурсно-копінговий

Цей блок спирається безпосередньо на емпірично встановлений факт: 65% опитаних студентів вважають, що релігійні чи духовні уявлення допомагають їм долати стрес, а внутрішньо орієнтовані студенти демонструють найвищі показники психологічної стійкості (8,54 бала з 10). Завдання блоку - допомогти студентам усвідомлено й ефективно використовувати наявні духовні ресурси, а тим, у кого таких ресурсів немає чи вони слабо виражені, - знайти альтернативні джерела психологічної опори.

Заняття 3.1 "Мій ресурс у важкі часи". Робота над виявленням індивідуальних копінг-стратегій студента, зокрема й тих, що мають релігійне забарвлення (молитва, медитація, участь у спільноті) - без оцінювання, які з них "правильніші".

Заняття 3.2 "Коли віра заважає, а не допомагає". Для студентів (7,5% вибірки), які зазначили, що релігійні уявлення скоріше заважають долати труднощі - наприклад, через надмірне почуття провини. Робота спрямована на диференціацію здорової духовності від тривожних релігійних патернів.

Заняття 3.3 "Альтернативні джерела стійкості". Для студентів нерелігійного профілю (27,5% вибірки) - дослідження інших джерел сенсу і стійкості: творчості, природи, стосунків, професійної самореалізації.

Блок 4. Комунікативно-толерантний

Блок спрямований на роботу з показником толерантності, який, за результатами дослідження, виявився найнижчим саме в групах зовнішньо орієнтованої (5,12 бала) та недиференційовано релігійної (5,88 бала) орієнтації.

Заняття 4.1 "Я і той, хто вірить інакше". Рольова гра, у якій студенти по черзі відстоюють світоглядну позицію, відмінну від власної, - класична вправа для розвитку емпатії та зниження категоричності суджень.

Заняття 4.2 "Спільнота без меж: толерантність у студентській групі". Формування навичок поважної комунікації в академічній групі, де співіснують студенти різних конфесій, атеїсти й ті, хто не визначився.

Заняття 4.3 "Кордони поваги: де закінчується толерантність". Обговорення випадків, коли повага до чужих переконань стикається з власними цінностями студента - заняття вчить розрізняти повагу до людини та згоду з її поглядами.

Блок 5. Інтеграційно-підсумковий

Завершальний блок програми, спрямований на закріплення отриманого досвіду та підбиття підсумків.

Заняття 5.1 "Моя оновлена світоглядна карта". Повторне виконання вправи із заняття 1.1 з порівнянням - студенти аналізують, що змінилося в їхньому сприйнятті власних переконань.

Заняття 5.2 "Підсумкова рефлексія і план подальшого розвитку". Індивідуальна зустріч із психологом для підбиття підсумків участі студента в програмі та, за потреби, рекомендацій щодо подальшого супроводу.

Очікувані результати реалізації програми, співвіднесені з конкретними емпірично виявленими проблемами, представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Очікувані результати програми психологічної підтримки

Виявлена проблема (за результатами дослідження)	Цільовий блок програми	Очікуваний результат
30% студентів не можуть визначитися щодо власної релігійності	Блок 2 (заняття 2.3)	Зниження тривоги через невизначеність, прийняття стану пошуку як нормального
57,5% студентів мають конфлікт з родинною традицією	Блок 2 (заняття 2.2)	Зменшення гостроти конфлікту, формування навичок діалогу з родиною
Найнижча психологічна стійкість у зовнішньо орієнтованих студентів (5,25 бала)	Блок 3 (заняття 3.1, 3.2)	Підвищення усвідомленості щодо власних копінг-ресурсів
Найнижча толерантність у зовнішньо орієнтованих і недиференційованих студентів (5,12-5,88 бала)	Блок 4 (усі заняття)	Зростання показника толерантності на 1-1,5 бала за підсумковим заміром
10% студентів переживають кризу віри через війну	Блок 2 (заняття 2.4)	Зниження психологічного дистресу, пов'язаного зі світоглядною кризою
7,5% студентів повідомляють, що релігія заважає долати стрес	Блок 3 (заняття 3.2)	Диференціація здорової духовності від тривожних релігійних патернів

Для оцінки результативності пропонується повторне проведення обох психодіагностичних методик та авторської анкети по завершенні програми - порівняння початкових і підсумкових показників дозволить кількісно оцінити динаміку змін. Додатковим критерієм може слугувати суб'єктивна оцінка студентами власного психологічного стану та задоволеності участю в програмі.

Програма розрахована на добровільну участь і не передбачає примусового залучення студентів. З огляду на те, що 70% опитаних висловили зацікавленість у подібній підтримці, можна очікувати високий рівень добровільного залучення аудиторії. Реалізація можлива на базі психологічної служби закладу вищої освіти силами штатних психологів, кураторів академічних груп та, за потреби, із залученням представників різних конфесій у форматі міжконфесійного діалогу - без надання переваги жодній з релігійних традицій.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження було присвячене теоретичному обґрунтуванню та емпіричному вивченню психологічних особливостей релігійних уявлень сучасних студентів. Послідовне виконання визначених у вступі завдань дало змогу дійти таких висновків.

Аналіз наукових підходів до розуміння релігійних уявлень у психології показав, що цей феномен є складним, багаторівневим психологічним утворенням, яке охоплює когнітивний, емоційний, поведінковий і ціннісно-смысловий компоненти. Обґрунтовано, що для значної частини сучасної молоді характерна позаконфесійна, дифузна форма духовного пошуку. Методологічно продуктивним виявилось розрізнення внутрішньої та зовнішньої релігійної орієнтації, покладене в основу Шкали релігійної орієнтації (Religious Orientation Scale), яка разом із Дюкським релігійним індексом (DUREL) склала методичну основу емпіричної частини дослідження.

Визначення психологічних чинників формування релігійних уявлень студентської молоді дозволило встановити, що цей процес є багатофакторним і визначається взаємодією вікових психологічних особливостей із досвідом сімейного виховання, емоційними потребами та мотиваційною структурою особистості. Студентський вік є періодом активної трансформації релігійних уявлень, яка може супроводжуватися як зміцненням віри на новому рівні, так і її ослабленням чи переходом до нерелігійних форм духовності.

Дослідження впливу соціального середовища та ціннісних орієнтацій на релігійність студентів підтвердило, що глобалізаційні процеси й розвиток цифрового середовища призводять до фрагментації, "мозаїчності" релігійних уявлень молоді, а досвід повномасштабної війни впливає на релігійність неоднозначно - для одних стає каталізатором зміцнення віри, для інших - джерелом сумнівів і дезорієнтації.

Емпіричне дослідження, проведене на вибірці 40 студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира

Гнатюка з використанням Шкали релігійної орієнтації та Дюкського релігійного індексу (DUREL), дало змогу конкретизувати теоретичні положення першого розділу. Установлено, що релігійні уявлення студентів характеризуються вираженою неоднорідністю: лише 25% респондентів однозначно визначають себе як віруючих, тоді як 30% не можуть дати чіткої відповіді. Виявлено розрив між декларованою релігійністю та реальною практикою: попри те, що 57,5% студентів тією чи іншою мірою вважають себе віруючими, регулярну участь у богослужіннях демонструють лише 7,5%. Перша методика дозволила диференціювати студентів за чотирма типами релігійної орієнтації з переважанням внутрішньо орієнтованого типу (32,5%), а друга - деталізувати цю картину за трьома самостійними вимірами: організаційною, неорганізованою та внутрішньою релігійністю. Обидва інструменти узгоджено зафіксували зниження показників релігійності від першого до четвертого курсу навчання.

Установлено зв'язок між типом релігійної орієнтації та психологічними характеристиками особистості: внутрішньо орієнтовані студенти продемонстрували найвищі показники психологічної стійкості (8,54 бала з 10) і толерантності (7,46 бала), а також найвищі показники за всіма субшкалами DUREL, тоді як зовнішньо орієнтовані виявили найнижчу психологічну стійкість і толерантність (5,25 та 5,12 бала) у поєднанні з відносно високою зовнішньою релігійною активністю, але низьким рівнем суб'єктивної внутрішньої релігійності (2,48 бала) - це підтверджує компенсаторну функцію саме особистісно інтегрованої, а не зовнішньої, формальної релігійності. Понад половина вибірки (57,5%) має досвід світоглядного конфлікту між родинною традицією та власними поглядами, а 70% опитаних виявили зацікавленість в отриманні психологічної підтримки щодо духовних питань - ці дані стали емпіричним підґрунтям для виконання останнього завдання дослідження.

На основі отриманих результатів розроблено програму психологічної підтримки та розвитку світоглядної гармонізації студентів (завдання 6), яка

складається з п'яти послідовних блоків, безпосередньо співвіднесених із проблемами, виявленими в емпіричній частині дослідження. Зasadничим принципом програми визначено світоглядний нейтралітет психолога, що дозволяє підтримувати рефлексію студента без нав'язування йому певної позиції.

Таким чином, мета дослідження досягнута, а всі поставлені завдання послідовно виконано. Отримані результати поглиблюють наукові уявлення про психологічну структуру й динаміку релігійності студентської молоді та можуть бути використані в практичній діяльності психологів закладів вищої освіти. Подальші дослідження варто проводити на більшій вибірці й простежувати, як змінюються релігійні уявлення студентів упродовж усіх років навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакіров В. С., Ручка А. О. Соціологія цінностей сьогодні. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 листоп. 2012 р.). Київ : Логос, 2013. С. 5-17.
2. Бевзенко Л. Соціальні інтереси: об'єкт і суб'єкт дослідження в контексті актуальної соціокультурної ситуації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 1. С. 3-22.
3. Безкоровайна О. В. Педагогічні засади формування духовних цінностей студентів в умовах закладу вищої освіти. *Інтернаука*. 2018. № 1 (41). С. 17-21.
4. Безкоровайна О. В. Формування міжкультурної толерантності студентів-філологів у контексті аксіологічної парадигми. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Серія: Педагогіка і психологія. 2014. Вип. 40, ч. 1. С. 35-41.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
6. Боренько Я. Особливості громадянських ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Вісник Львівського університету*. Серія: Педагогіка. 2006. Вип. 21, ч. 2. С. 92-97.
7. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
8. Бучма О. Релігійність особи: мотиви та вияви. Показники та критерії релігійності. Академічне релігієзнавство. Київ: Світ знань, 2004. С. 528 – 534.
9. Возняк С. С., Костюк Т. В. Культура як соціальне явище: аксіологічний вимір // *Соціологічні студії*. 2012. № 1. С. 16-21.
10. Воропаєва В. Г. Формування парадигми особистості в умовах культурної глобалізації. *Гуманітарний вісник Запорізької державної*

інженерної академії : зб. наук. праць. Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2014. Вип. 58. С. 157-167.

11. Гаврілова Н. Релігійність сучасного українського студентства в соціологічному вимірі. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Зб. наук. пр. Чернівці, 2006. Вип. 301-302: Філософія. С. 211 – 217.

12. Докаш В. Загальне релігієзнавство: посібник. Вид. 2-ге, переробл і доп. Чернівці: Наші книги, 2018. 784 с.

13. Дябел Л. І. Особливості формування соціокультурних цінностей студентської молоді в процесі їх соціалізації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2014. Вип. 18. С. 46-51.

14. Жигайло Н. Залежність рівнів розвитку релігійної свідомості студентської молоді від особистісних характеристик. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*: Вип. 2. 2008. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ ; голов. ред. В. Л. Ортинський. С. 153-167 .

15. Залужна А. М. Мотиваційне поле релігійно-моральної парадигми. *Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі*. Острог, 1998. С. 91-97.

16. Заредінова Е. Р. Формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти: теорія і методика : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2020. 372 с.

17. Коструба Н.С. Модель медіа-релігійності особистості: теоретико-методологічні основи. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. № 9. С. 130-138. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.17>

18. Кутішенко В., Ставицька С. Психологічні особливості індивідуальної релігійності майбутніх психологів. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія*. 2018. № 3 (62). С. 44-53.

19. Москалець В.П. Психологія релігії: підручник. 3-тє вид, переробл і доп. Київ: Ліра-К, 2020. 192 с.

20. Москалець В. П. Релігійна віра як духовна цінність українського народу. Духовні цінності українського народу. Івано-Франківськ, 1999. С. 127-178.
21. Петрушкевич М. С. Релігійна комунікація у контексті масової культури: монографія. Острог, 2018. 408 с.
22. Пивоварова Н. П. Сучасна релігійність: детермінанти, характерні риси, тенденції розвитку. *Грані*. 2014. №2 (106). С. 117-123.
23. Предко О.І. Психологія релігії: Підручник. Київ: Ліра-К, 2023. 348 с.
24. Пророк Н.В., Царенко Л.Г., Бойко С.Т. Релігія як ціннісно-смісловий ресурс в умовах війни. *Наукові записки. Серія Психологія*. 2025. №1. С. 129-137.
25. Савелюк Н.М. Типи релігійної особистості у психологічних дослідженнях. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. 2016. Випуск 32. С. 465–476.
26. Савелюк Н. Релігійність як складова духовності особистості. *Психологія особистості*. 2010. С. 138–144.
27. Савелюк Н.М. Психологія розуміння релігійного дискурсу. Монографія. Київ: КНТ, 2017. 400 с.
28. Савелюк Н.М. Феномен релігійності крізь призму психологічного дослідження. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка*. 2011. Т.13, ч.4. С.318-325.
29. Сафронов А. Г. Нові форми релігійних організацій. *Наукові записки Харківського військового університету*. 2000. Вип. 7. С. 97-102.
30. Шиленко Б. Є. Релігія в цивілізаційній концепції М. Я. Данилевського: соціально-філософський аналіз. *Філософські проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. пр. Київ, 2009. 500 с.
31. Якуніна К. Соціально-психологічні аспекти релігійності. *Молодий вчений*. 2021. N 1 (95). С.34-38.

32. Яремко О. Релігійність у психології особистості та міжособистісних стосунків. Львів : Свічадо, 2021. 232 с.
33. Яремко О. В. Соціально-психологічні особливості релігійності студентів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. С. 900-910.
34. Яремчук С. С. Релігійні практики в сучасному соціумі: інституціональний контекст: монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 400 с.
35. Allport G. W., Ross J. M. Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1967. Vol. 5, No. 4. P. 432-443.
36. Astin A. W., Astin H. S., Lindholm J. A. *Cultivating the Spirit: How College Can Enhance Students' Inner Lives*. San Francisco, CA : Jossey-Bass, 2011. 320 p.
37. Campbell H. A., Tsuria R. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in Digital Media*. Routledge, 2022.
38. Cotton S., Zebracki K., Rosenthal S. L., Tsevat J., Drotar D. Religion/spirituality and adolescent health outcomes: *A review*. *Journal of Adolescent Health*. 2006. Vol. 38, No. 4. P. 472-480.
39. Hill P. C., Pargament K. I. Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality: Implications for physical and mental health research. *American Psychologist*. 2003. Vol. 58, No. 1. P. 64-74.
40. Hood R. W., Hill P. C., Spilka B. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. 4th ed. New York : Guilford Press, 2009. 624 p.
41. Pargament K. I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York : Guilford Press, 1997. 548 p.
42. Pascarella E. T., Terenzini P. T. *How College Affects Students: Findings and Insights from Twenty Years of Research*. San Francisco, CA : Jossey-Bass, 1991. 610 p.

43. Koenig H. G., Parkerson G. R., Meador K. G. Religion Index for Psychiatric Research. *American Journal of Psychiatry*. 1997. Vol. 154, № 6. P. 885–886. DOI: 10.1176/ajp.154.6.885b. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9167530/>